

Η ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΘΕΟΦΑΝΕΙΩΝ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΑ

Η τέχνη της βυζαντινής αγιογραφίας έχει να επιδείξει ανά τους αιώνες μοναδικής καλλιτεχνίας και υψηλής θεολογικής προσεγγίσεως αριστουργήματα στα οποία απεικονίζεται το μεμαρτυρημένο γεγονός της Θείας Επιφανείας, των Θεοφανείων ή Φώτων, κατά την βάπτισή του Θεανθρώπου Ιησού Χριστού υπό Ιωάννου του Προδρόμου και Βαπτιστού εν τω Ιορδάνη Ποταμώ.

Οι ίδιες οι αγιογραφημένες παραστάσεις της βαπτίσεως του Θεανθρώπου Ιησού Χριστού υπομνηματίζουν θεολογικά το γεγονός με έναν μοναδικά αριστοτεχνικό, σαφή και εύληπτο τρόπο, επειδή ακριβώς οι ορθόδοξες αγιογραφίες ως υψηλή έκφραση της βυζαντινής τέχνης και ορατή-απτή απεικόνιση της ορθοδόξου θεολογίας, αποτελούν το «σχολείο του λαού».

Ο πολύς ορθόδοξος Αγιογράφος, αοίδιμος Φώτιος Κόντογλου, στο περισπούδαστο και μνημειώδες πόνημά του, υπό τον τίτλο: «Έκφρασις Ορθοδόξου Εικονογραφίας. Α΄ Κείμενον», αναφέρεται στην καθιερωμένη και παραδεδομένη, μέσα από την μακραίωνα αγιογραφική βυζαντινή παράδοση, γνήσια τεχνοτροπία και ορθόδοξη θεολογική ερμηνεία της κλασικής εικονογραφημένης παραστάσεως της Βαπτίσεως του Ιησού Χριστού. Ο Φώτιος Κόντογλου περιγράφοντας τα της απεικόνισης του γεγονότος της βαπτίσεως του Ιησού Χριστού γράφει θεολογώντας τα εξής: «Η Βάπτισις. Βράχοι υψηλοί όπου σμίγουν και σχηματίζουν μία κλεισούρα, μέσα στην οποία τρέχει ο Ιορδάνης ποταμός με ρεύμα σφοδρό. Στο μέσον του ποταμού ίσταται ο Χριστός, γυμνός, με ένα άσπρο πανί μόνο στην μέση του. Με την δεξιά χείρα ευλογεί τα ύδατα, ενώ σε πολλές εικόνες και με τις δύο χείρες. Ο Χριστός σε άλλες εικόνες βλέπει κατενώπιον, ενώ σε άλλες εικονίζεται εκ των πλαγίων, με ανοικτούς του αχράντους πόδες του ωςάν να περπατά. Το άγιο πρόσωπό του είναι σοβαρό και γρηγορούν για το μέγα μυστήριο που γίνεται. Το σώμα του είναι ωςάν σκαλισμένο σε ξύλο, με διάφορα σχήματα γραμμένα ζωηρά στο στήθος, στους ώμους, στην κοιλιά, και όχι σαρκώδες.

Τα ύδατα οπού τον περιβάλλουν είναι βαθύχρωμα και ρευματίζοντα και φαίνονται ως να μη εγγίζουν το σώμα Του, και τούτο, για να μη ταραχθεί ο καθαρός περίγυρος του αχράντου σώματος.

Εξεστηκώς ο Πρόδρομος, απλώνει την χείρα του τρομαγμένος για να εγγίσει την ακήρατη κορυφή του Δεσπότη, βλέποντας τους ουρανούς ανεωγμένους. Έντρομο είναι όλο το σώμα του, και τα πόδια του δρασκελούν τις πέτρες πρόθυμα στο θεϊκό πρόσταγμα.

Στην αντικρινή ακροποταμιά ίστανται δύο ή τρεις Άγγελοι, προσκυνούντες και κρατούντες πανιά. Μέσα στον ποταμό, κάτωθεν του Κυρίου, είναι ζωγραφισμένοι σε μικρό σχήμα, μία γυναίκα και ένα γερόντιον. Η γυναίκα παριστάνει συμβολικώς την θάλασσα, και είναι καθισμένη επάνω σ' ένα θεριόψαρο, κρατούσα σκήπτρο στην χείρα και έχουσα στέμμα στην κεφαλή. Ο δε γέρων παριστάνει τον Ιορδάνη ποταμό, και κρατά την μίαν υδρία από την οποία τρέχει το νερό. Και οι δύο έχουν γυρισμένη, με φόβο την κεφαλή τους προς τον Χριστό. Αυτά τα δύο πρόσωπα ζωγραφίζονται κατά τον ψαλμό όπου λέγει: «Η θάλασσα είδε και έφυγεν, ο Ιορδάνης εστράφη εις τα οπίσω» (Ψαλμ. ριγ' 3).

Μέσα στα νερά του ποταμού κολυμβούν ψάρια γύρω στο σώμα του Χριστού.

Υπεράνω Αυτού φαίνεται η καμάρα του ουρανού, από την οποία κατέρχεται το Πνεύμα το Άγιον εν είδει περιστεράς μέσα στην ακτίνα, έχοντας γύρω του φωτεινό κύκλο. Πλησίον του Προδρόμου είναι ζωγραφισμένη μία αξίνη βαλμένη ανάμεσα στους κλάδους ενός δένδρου, κατά την ρήση του αγίου «Ήδη δε και αξίνη προς την ρίζαν των δένδρων κείται».

Σε μερικές εικόνες της Βαπτίσεως εικονίζεται ο Κύριος πατώντας επάνω σε μία πλάκα, κάτω από την οποία είναι καταπλακωμένα οφίδια όπου εκβάλλουν τις κεφαλές τους, και τούτο εικονίζεται κατά την προφητική ρήση η οποία λέγει «Συ συνέτριψας τας κεφαλάς των δρακόντων επί του ύδατος» (Ψαλμ. ογ'. 13). Αλλά και στην υμνωδία της εορτής αναφέρονται πολλάκις οι δράκοντες όπου συμβολικώς παριστάνουν τον διάβολο, ή και αυτός ο ίδιος, όπως στα ακόλουθα: «Και γαρ τον κεκρυμμένον τοις ύδασι πολέμιον, τον άρχοντα του σκότους, επείγομαι ολέσαι, λυτρούμενος τον κόσμον», «υπέκλινας κάραν τω Προδρόμω, συνέθλασας κάρας των δρακόντων», «Συ και τα Ιορδάνεια ρείθρα ηγίασας, ουρανόθεν καταπέμψας το Πανάγιόν σου Πνεύμα, και τας κεφαλάς των εκείσε εμφωλευόντων συνέτριψας δρακόντων», «Αδάμ τον φθαρέντα αναπλάττει ρείθροις Ιορδάνου, και δρακόντων κεφαλάς εμφωλευόντων διαθλάττει ο Βασιλεύς των αιώνων Κύριος» . . . Σε ολίγες εικόνες της Βαπτίσεως είναι ζωγραφισμένος, μέσα στον ποταμό, ένας Σταυρός εμπειπηγμένος επάνω σε μία μαρμάρινη στήλη, όπως φαίνεται σε ψηφιδωτή εικόνα στη Μονή του Οσίου Λουκά του Στειρίτου. Υποθέτω ότι η στήλη αυτή, και ο σταυρός ζωγραφίζονται διότι κατά την αρχαία εποχή υπήρχε μέσα στον Ιορδάνη, όπως ιστορεί ένας προσκυνητής Θεοδόσιος όπου εταξίδευσε χάριν προσκυνήσεως στους αγίους Τόπους κατά το 530 μ.Χ., και ο οποίος γράφει ταύτα: «Εν τω τόπω ένθα ο Κύριος ημών εβαπτίσθη, υπάρχει κίων μαρμάρινος και επ' αυτού σταυρός σιδηρούς». Σε άλλες πάλι εικόνες ζωγραφίζονται παιδιά να Κολυμβούν, όπως στο ναό της περιβλέπτου στο Μυστρά . . .

Σε πολλές εικόνες της βαπτίσεως παριστάνονται οι πηγές του ποταμού να βγαίνουν από τους βράχους όπου έχουν φυσιολογία ανθρώπου, ή και ως ολόσωμοι άνθρωποι χύνοντας νερό από στάμνες όπου κρατούν . . . ».

Την παραπάνω γλαφυρή και παραστατική περιγραφή της βυζαντινής εικόνας της Θείας Επιφανείας, Θεοφανείας ή των Φώτων, από τον Φώτιο Κόντογλου, υπομνηματίζει θεοπνεύστως η θεολογία των Θεοφόρων Πατέρων της Εκκλησίας.

Η θεολογία και υμνολογία της Ορθοδόξου Εκκλησίας μας έχει ασχοληθεί διεξοδικά με την όντως μεγίστη εορτή των Αγίων Θεοφανείων για να καταδείξει ότι με την ενανθρώπιση και ενσάρκωση του Υιού Θεού Λόγου «Παρήλθεν η σκιά του νόμου' ιδού τα πάντα καινά γέγονεν». (Β' Κορ. Ε', 17). Ενώ δηλαδή ο Θεάνθρωπος Ιησούς Χριστός υπέμεινε στα σάρκα του την ανθρώπινη περιτομή, όπως ορίζετο σαφώς για τα άρρενα τέκνα του Ισραήλ στις σχετικές διατάξεις του Μωσαϊκού Νόμου, εντούτοις ήλθε και κατήργησε χάριν της σωτηρίας των ανθρώπων την «ένσαρκη περιτομή» και συνάμα παρέδωσε, θεία δυνάμει, την «αχειροποίητη περιτομή», το μυστήριο δηλαδή του βαπτίσματος, το οποίο ως «λουτρόν παλιγγενεσίας» καθίσταται το μέσο της καθάρσεως, αναγεννήσεως, μεταμορφώσεως και απολυτρώσεως από τις οντολογικές και υπαρξιακές συνέπειες της ανθρωποφθόρου αμαρτίας, όλων των ζώντων μελών της Εκκλησίας, που είναι μέλη του δικού του σώματος.

Στο σχέδιο της «Θείας Οικονομίας» για την λύτρωση και σωτηρία του κτιστού και φθαρτού ανθρωπίνου γένους, ο ενσαρκωθείς και ενανθρωπήσας Ιησούς Χριστός αφού συνεπλήρωσε το τριακοστό έτος της ηλικίας του, προσήλθε στον Τίμιο Πρόδρομο και κήρυκα της αληθείας του, Άγιο Ιωάννη, για να βαπτισθεί και να φανερώσει όχι μόνο την καινή ζωή που προσφέρεται στους ανθρώπους με την

«αχειροποίητη περιτομή», το βάπτισμά του, αλλά και για να αναδείξει και να βεβαιώσει την θεϊκή του φύση, ως Μονογενούς Υιού και Λόγου του Θεού Πατρός. Είναι βεβαίως απολύτως αυτονόητο ότι ο Κύριος ημών Ιησούς Χριστός δεν είχε καμμία οντολογική ανάγκη ή νομοτελειακή φυσική αδυναμία να δεχθεί το βάπτισμα από έναν άνθρωπο κτιστό και φθαρτό, τον Τίμιο Πρόδρομο, αλλ' εντούτοις εξ «άκρας αγάπης και φιλανθρωπίας» καταδέχεται από ανθρώπινες χείρες το «βάπτισμα του ύδατος», το οποίο μεταποιεί σε «βάπτισμα του Πνεύματος», θέτοντας σε εφαρμογή την απαρχή του θείου σχεδίου για τη λύτρωση και σωτηρία του ανθρωπίνου γένους. Τούτο δε καθίσταται ακόμη περισσότερο θαυμαστό και σωτήριο για το «Θνητό γένος των βροτών», επειδή ακριβώς κατά την υπερκόσμια τέλεση του βαπτίσματος του Θεανθρώπου, ο ίδιος ο Τριαδικός Θεός, ο Πατήρ ως φωνή και το Πανάγιον Πνεύμα «εν είδε περιστεράς», επιβεβαιώνουν, πιστοποιούν και διακηρύττουν σε όλη την κτιστή δημιουργία, η οποία έκθαμβη και εκστατική καθορά τον μόνο αναμάρτητο να βαπτίζεται, ότι «Ούτος εστίν ο Υιός μου ο αγαπητός εν ω ευδόκησα».

Αυτή η στιγμή της κατά σάρκα βαπτίσεως του Σωτήρος Χριστού είναι η πρώτη, πριν από την έναρξη του λυτρωτικού και σωστικού επί της γης έργου του, διαβεβαίωση από τον φανέντα τρισυπόστατο Θεό ότι ο ενσαρκωθείς και ενανθρωπήσας Ιησούς Χριστός είναι ο Θεός ο αληθινός, ο Μεσσίας και αναμενόμενος απελευθερωτής και απολυτρωτής του ανθρωπίνου γένους. Έτσι η θεϊκή αυτή διαβεβαίωση καθιστά απολύτως έγκυρο το βάπτισμα του Κυρίου.

Το μοναδικό αυτό γεγονός της Θείας Επιφανείας ή Θεοφανείας καθίσταται σωτήριο για του ανθρώπους και γι' αυτό ο Απόστολος Παύλος υπογραμμίζει με έμφαση: « . . . Επεφάνη η Χάρις του Θεού η σωτήριος πάσιν ανθρώποις . . . » (Τιτ. 2,11), και αλλού αναφέρεται στην « . . . επιφάνεια της δόξης του μεγάλου Θεού» (Τιτ. 2,13). Από την στιγμή εκείνη ανέτειλε οριστικώς και με τον πλέον θαυμαστό και επίσημο τρόπο, το ανέσπερο και άδυτο φως της αιωνίου ζωής, της αθανασίας, της αλήκτου και ακτίστου Βασιλείας του Θεού, που είναι ο ενσαρκωθείς Υιός και Λόγος του Θεού. Ο δε λαός «ο καθήμενος εν σκότει και εν χώρα και σκιά θανάτου» (Μθ. 4,16) ηξιώθη να γίνει κοινωνός και μέτοχος της ακτίστου χάριτος, και να λουσθεί αναγεννητικά, ανακαινιστικά και μεταμορφωτικά μέσα στο άκτιστο και υπερκόσμιο φως της Τριαδικής Θεότητας εν Ιορδάνη ποταμώ.

Η Ορθόδοξη Εκκλησία δεικνύει αγαλλομένη στα ανά τους αιώνες πιστά μέλη της, τα όσα τελούνται σ' αυτήν, με όσα αναγινώσκονται και ψάλλονται αλλά και με εκείνα που απεικονίζονται στην βυζαντινή αγιογραφία, ότι αυτό το υπερκόσμιο και κοσμοσωτήριο γεγονός είναι μονίμως παρόν στην μυστηριακή και αγιοπνευματική ζωή της. Γι' αυτό και ο χορός των Αγγέλων και των ανθρώπων ψάλλει: «Σήμερον γαρ ο της εορτής ημίν επέστη καιρός, και ο χορός των Αγγέλων εκκλησιάζει ημίν, και άγγελοι μετ' ανθρώπων συνεορτάζουσι. Σήμερον η χάρις του Αγίου Πνεύματος εν είδει περιστεράς τοις ύδασιν επεφοίτησε. Σήμερον ο ύδατος ήλιος ανέτειλε και ο κόσμος τω φωτί Κυρίου καταυγάζεται».

Ο εμβαπτισμός του μόνου αναμάρτητου Ιησού Χριστού στα ρείθρα του Ιορδάνου καθίσταται απαρχή της αποκαθάρσεως, αναγεννήσεως και εν Χριστώ ανακαινίσεως του φθαρτού και πεπτωκότος ανθρωπίνου προσώπου από τον ρύπο της αμαρτίας. Γι' αυτό ο Απόστολος Παύλος γράφει στην προς Τίτον επιστολή του, ότι « . . . Ότε δε η χρηστότης και η φιλανθρωπία επεφάνη του σωτήρος ημών Θεού κατά τον αυτού έλεον έσωσεν ημάς διά λουτρού παλιγγενεσίας και ανακαινώσεως Πνεύματος Αγίου, ου εξέχεεν εφ' ημάς πλουσίως διά Ιησού Χριστού του σωτήρος ημών, ίνα δικαιωθέντες τη εκείνου χάριτι κληρονομοι γενώμεθα κατ' ελπίδα ζωής αιωνίου (Τίτ. 2, 4-7).

Το θεανδρικό βάπτισμα στο «όνομα της Αγίας Τριάδος» καθίσταται όντως «λουτρόν παλιγγενεσίας και ανακαινίσεως» για τον χοϊκό και πεπερασμένο άνθρωπο. Ο Ιησούς Χριστός, που καταλύει και αναιρεί την «ψυχοφθόρο και σωματοφθόρο κακία» και το εωσφορικό ψεύδος του μισανθρώπου διαβόλου, γίνεται για όλους «τύπος» και για να καθαγιάσει την απαρχή κάθε πράξεως και για να κληρονομήσει στους υιούς και στις θυγατέρες του, τους βεβαπτισμένους πιστούς, την ένθεη πίστη στο παραδιδόμενο μυστήριο βεβαία και αναμφίβολη.

Έτσι, σύμφωνα με την διδασκαλία του Αγίου Γρηγορίου Νύσσης είναι « . . . αμαρτιών κάθαρσις, άφεσις πλημμελημάτων, ανακαινισμού και αναγεννήσεως αιτία . . . ». Όλα τα παραπάνω όμως νοούνται όχι με τα μάτια του σώματος, αλλά νοερά και υπεραισθητά. Αυτές βέβαια τις ευεργεσίες δεν τις χαρίζει το φυσικό νερό, αλλά η προσταγή του Θεού και η επιφοίτηση του Αγίου Πνεύματος που φθάνει μυστικά στη δική μας ελευθερία, ενώ το ύδωρ συντελεί στο να φανεί η ψυχοσωματική κάθαρση της ανθρωπίνης υποστάσεως. Λούζεται στο ύδωρ της φύσεως ο αναμάρτητος Χριστός και αναπλάθεται με Πνεύμα Άγιο ο θνητός. Ο γυμνός Χριστός βαπτίζεται και ενδύει τον γυμνό άνθρωπο της φθοράς με ένδυμα αφθαρσίας.

Γιατί όμως απαιτείται στην τέλεση του μυστηρίου της βαπτίσεως, πέραν της επιδημίας και καθόδου του Παναγίου και τελεταρχικού Πνεύματος, και η χρήση του φυσικού ύδατος; Διότι ο άνθρωπος είναι σύνθετος – διφυής και όχι απλός και γι' αυτό τον λόγο στο διπλό αυτό σύζευγμα ορίσθηκαν για την θεραπεία του τα συγγενή και όμοια φάρμακα, για το μεν ορατό Σώμα το αισθητό ύδωρ και την άορατη ψυχή το αφανές πνεύμα, που το καλούμε με πίστη και επέρχεται με άρρητο τρόπο. Ευλογεί δε όχι μόνον το σώμα αλλά και το φυσικό μέσο της καθάρσεως που είναι το ύδωρ του λουτρού της παλιγγενεσίας μας. Το ύδωρ λοιπόν αν και είναι φυσικό στοιχείο και τίποτε άλλο, με την επενέργεια της ακτίστου χάριτος του τελεταρχικού Πνεύματος ανανεώνει και αναγεννά τον άνθρωπο στη νοητή και υπεραισθητή αναγέννηση και υπεραισθητή μεταμόρφωσή του εν Χριστώ Ιησού.

Μήπως και ο Ιησούς Χριστός είχε χρεία του φυσικού ύδατος για να καθαρθεί, ενώ ήταν αναμάρτητος; όχι βέβαια, αλλά αφέθηκε στον υδάτινο ραντισμό για να καταδείξει στους οφθαλμούς των ανθρώπων τον αγιασμό του ύδατος από την άκτιστη χάρη και επενέργεια του Παναγίου Πνεύματος και την εξ αυτού καθαρτήρια και απολυτρωτική και αγιαστική του δύναμη και ενέργεια. Γι' αυτό και η Εκκλησία ψάλλει: «Σήμερον ο Δεσπότης νάμασιν ενθάπτει βροτών την αμαρτίαν».

Όταν συνεπώς βαπτίζεται ο άνθρωπος, κατά μίμηση του εν Αγίω Πνεύματι βαπτίσματος του αναμάρτητου Θεανθρώπου Ιησού Χριστού, βαπτίζεται, τότε νεκρώνεται η θανατηφόρος και φθοροποιός αμαρτία, αναγεννάται ο άνθρωπος απεκδύει την ενδυμασία της φθοράς και ενδύεται την «αχειροποίητη ενδυμασία» της αφθαρσίας και της παλιγγενεσίας. Αποθνήσκει ο παλαιός Αδάμ και αναγεννάται ο καινός, ο νέος Αδάμ. Γι' αυτό και η Εκκλησία Θεοπνεύστως ψάλλει: «Όσοι εις Χριστόν εβαπτίσθητε, Χριστόν ενεδύσασθε», ενώ το Χριστεπώνυμο πλήρωμα Αυτής δεόμενο αναβοά: «Σώσον ημάς, Υιέ Θεού, ο εν Ιορδάνη υπό Ιωάννου Βαπτισθείς», και ομολογιακώς επιβεβαιώνει: «επεφάνη η χάρις του Θεού, η σωτήριος πάσιν ανθρώποις».